

MİLLETLERARASI TİCARİ SÖZLEŞMELERDE HUKUK SEÇİMİNE İLİŞKİN GENEL İŞLEM ŞARTLARININ ÇATIŞMASI VE LAHEY İLKELERİ

(Battle of Forms Regarding Choice of Law in International Commercial Contracts and the Hague Principles)

Dr. Alper Çağrı Yılmaz¹

ÖZ

Günümüzde genel işlem şartları, milletlerarası ticari sözleşme taraflarınca yaygın biçimde kullanılmaktadır. Keza sözleşme taraflarına ait farklı genel işlem şartlarının, özellikle hukuk seçimi konusunda çelişen hükümler içermesi, milletlerarası özel hukuk uygulamasında sıklıkla karşılaşılan bir sorun haline gelmiştir. Sorunun çözümü, taraflar açısından uygulanacak hukukun tespitine ilişkin belirsizliğin azalmasına ve dolayısıyla tarafların hukuki menfaatinin korunmasına yardımcı olacaktır. Lahey İlkelerinde, mukayeseli hukukta bazı devletlerde farklı yöntemlerle çözümlenen, bazılarında ise hakkında herhangi bir düzenleme yapılmayan bu soruna yönelik uluslararası düzeyde yeknesak bir çözüm üretilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda İlkelerin 6. maddesi, özellikle Şerhte yer verilen açıklamalarla birlikte, sorunun çözümünde uluslararası bir standart oluşturulmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Türk maddi hukukunda genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin bir yöntem veya kural tayin edilmiş değildir. Bununla birlikte Lahey İlkelerinin pozitif geçerlilik kazandığı bir ihtimalde, maddi hukuk düzeyinde getirilecek çözüm, Türk milletlerarası özel hukuku üzerinde doğrudan etkili olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milletlerarası ticari sözleşmeler, genel işlem şartları, genel işlem şartlarının çatışması, hukuk seçimi anlaşması, Lahey İlkeleri.

ABSTRACT

Nowadays, standard forms are widely being used in international commercial contracts. Likewise, conflicting standart forms used by the

1 Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Özel Hukuk Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, alprcgr@gmail.com

parties to the contract regarding choice of law, has become a frequently encountered problem in the practice of private international law. The resolution of the problem will help to diminish the ambiguity related to the determination of applicable law in terms of the parties and thus to protect the legal interests of them. By means of the Hague Principles, it is aimed to produce a uniform international solution for a complicated legal problem that is resolved with different methods by some states and have not been resolved by some others in comparative law. In this sense, Article 6 of the Principles, particularly in conjunction with the explanations contained in the Commentary, provides an important contribution to the establishment of an international standard for the solution of the problem. No method or rule has been assigned to settle the battle of forms problem in Turkish substantive law. However, in case the Hague Principles become valid, the prospective solution enshrined in Turkish substantive law will have a direct impact on private international law.

Keywords: International commercial contracts, standard forms, battle of forms, agreement on choice of law, Hague Principles.

GİRİŞ

Genel işlem şartları, belirli nitelikteki çok sayıda sözleşmede kullanılmak üzere sözleşme taraflarından birisince önceden hazırlanan ve taraflar arasında münferit olarak müzakere edilmeyen hükümlerdir². Önceleri sadece bankalar, sigorta şirketleri ve taşıma şirketlerince kullanılan genel işlem şartları, günümüz ticaret hayatında çok daha fazla etki kazanmıştır³. Genel işlem şartlarının özellikle milletlerarası ticari sözleşmelerde tercih edilmesinin temelinde, taraflara sağladığı önemli kolaylıklar bulunmaktadır. Taraflar, belirli tipteki sözleşmelere ilişkin hak ve yükümlülüklerini önceden hazırladıkları bir metinde sabitlemek suretiyle bir yandan işlem maliyeti konusunda tasarruf sağlama imkânına sahip olmakta, diğer yandan her sözleşme bakımından ayrı hukuki danışmanlık alma külfetinden kurtulmuş olmaktadır. Bunun dışında, genel işlem şartları taraflara, uyumsuzluk

2 Principles on European Contract Law md. 2:209. Para. 3. Bkz. https://www.trans-lex.org/400200/_pecl/ (ET. 01.03.2018). Genel işlem şartları, Özel Hukukun Yeknesaklaştırılması İçin Uluslararası Enstitü (UNIDROIT) Prensiplerinde de "Taraflardan birisince, tekrar eden kullanımlar için önceden hazırlanan ve diğer tarafla gerçek anlamda müzakere edilmeyen genel hükümlerdir" şeklinde tanımlanmıştır. Bkz. UNIDROIT Principles 2016, <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (ET. 05.03.2018).

3 TEKİNALP Gülören/ UYANIK Ayfer, **Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları**, Güncelleştirilmiş 12. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2016, s. 276 ve 292.

halinde başvurulabilecek hukuki çareleri önceden belirleme ve bu sayede ilerleyen safhada maruz kalabilecekleri risklere karşı ihtiyatlı davranma fırsatı da sunmaktadır. Bu çerçevede genel işlem şartları, sözleşmelerin müzakere edilmesi, hazırlanması ve kurulması safhalarında sıklıkla başvuru bir yöntem olarak öne çıkmaktadır⁴.

Milletlerarası ticari sözleşmelerde, tarafların sözleşmenin karşı tarafına kendi genel işlem şartlarını göndermesi oldukça yaygın bir uygulamadır. Sözgelimi satım sözleşmesinde öncelikle alıcı tarafından satıcıya sipariş formu gönderilmekte, satıcı ise bu forma alıcı tarafa sipariş onay belgesi, fatura veya ticari anlamda kabul edilebilir bir başka belge göndermek suretiyle karşılık vermektedir⁵. Gerek satıcı gerekse alıcının karşı tarafa gönderdiği bu belgeler, ticareti yapılan malın niteliği, fiyatı, miktarı ve teslim şekli gibi, tarafların üzerinde müzakere ettiği hususları ihtiva etmektedir. Bunun yanında bahse konu belgelerde sıklıkla, taraflarca önceden hazırlanmış standart sözleşme hükümlerine, bir diğer ifadeyle genel işlem şartlarına da yer verilmektedir. Ne var ki bu şartlar, sözleşmenin kurulmasından önce taraflarca müzakere edilmemektedir. Keza taraflardan her biri, genel işlem şartlarını kendi menfaatini önceleyerek hazırladığı için genellikle bahse konu şartlar birbiriyle çelişen hükümler ihtiva etmektedir⁶. Örneğin alıcı, genel işlem şartlarında kendi lehine olan teminat hükümlerine yer vermekte veya satıcının sorumluluk alanını genişletmektedir. Satıcı ise genel işlem şartları kapsamında alıcı lehine olan teminatları geçersiz kılmakta veya kendi sorumluluk alanını sınırlandırmaktadır. Bunun dışında genel işlem şartları kapsamında sıklıkla; hasarın intikali, faiz ödemesi, yetkili yargı merciinin tespiti, uygulanacak hukukun seçimi, sözleşmenin değiştirilme usulü veya temerrüt şartları gibi konularda da birbiriyle çelişen hükümlere yer verilmektedir⁷. Taraflar tüm bu çelişkilere rağmen, kendi genel işlem şartlarını karşı tarafa gönderdikten sonra aralarında bir sözleşme kurulduğunu varsaymakta ve sözleşmeyi ifa etmeye başlamaktadır⁸.

4 Stephens Corneill A., *Escape From the Battle of the Forms: Keep It Simple, Stupid*, 11 *Lewis & Clark Law Review* 233, pp. 233-265, 2007, s. 235. Amerika Birleşik Devletlerinde mal ve hizmet alımı ile fikri haklara ilişkin sözleşmelerin % 99'unda genel işlem şartlarının kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bkz. Stephens, 2007, s. 235, 236.

5 Rühl Giesela, *The Battle of the Forms: Comparative and Economic Observations*, *U. Pa. J. Int'l Econ. L.* [24:1], pp. 189-224, 2003, s. 189; Stephens, 2007, s. 236.

6 Rühl, 2003, s. 189.

7 Omri Ben-Shahar, *An Ex-Ante View of the Battle of the Forms: Inducing Parties To Draft Reasonable Terms*, University of Michigan, John M. Olin Center For Law & Economics, *Law & Economics Working Papers Archive: 2003-2009*, 2004, s. 5; Stephens, 2007, s. 236

8 Stephens, 2007, s. 236.

İzah edilen çelişkiler, umumiyetle genel işlem şartlarının karşı tarafa gönderilmesinden ve hatta edimin ifa edilmeye başlanmasından sonra fark edilmekte ve neticede taraflar arasında hukuki ihtilâflar yaşanması kaçınılmaz hale gelmektedir⁹. Bu çerçevede söz konusu ihtilâflara ilişkin olarak, yargı mercilerince evvela, taraflarca genel işlem şartlarının karşılıklı olarak gönderilmesinin, geçerli bir sözleşmenin kurulduğunun tespiti bakımından yeterli olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Belirtilen hususun sözleşmenin kurulması bakımından yeterli görülmesi halinde, bu defa sözleşmenin içeriğinin ne şekilde tespit edileceği ve bu tespitte taraflardan birinin genel işlem şartlarına üstünlük tanınıp tanınmayacağı sorunları gündeme gelmektedir. Öte yandan, genel işlem şartlarının çelişki arz etmesi sebebiyle, yargı mercilerince, taraflar arasında geçerli bir sözleşme kurulmadığına hükmedilmesi de muhtemeldir. Bu ihtimale ilişkin temel tartışma ise sözleşme konusu borcun ifa edilmeye başlanmasının, sözleşmenin kurulmuş sayılması bakımından yeterli olup olmadığıdır. Yargı mercileri, bu ihtimal bakımından da sözleşme içeriğinin ne şekilde tespit edileceği ve taraflardan birinin genel işlem şartlarına üstünlük tanınıp tanınmayacağı sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. Doktrininde “genel işlem şartlarının çatışması” (*battle of forms*) olarak isimlendirilen¹⁰ bu sorunlar silsilesi, günümüz hukuk literatüründe üzerinde yoğun tartışma yaşanan bir alan haline gelmiştir.

Genel işlem şartlarının çatışması sorununun milletlerarası özel hukuku yakından ilgilendiren boyutu, tarafların söz konusu şartlar kapsamında farklı hukuk seçimi maddelerine yer vermiş olmaları ihtimalinden doğmaktadır. 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanunda¹¹ (MÖHUK) konuya ilişkin bir hükme yer verilmemiştir. Türk hukuk doktrininde ise ağırlıklı olarak; genel işlem şartlarının “denetlenmesi¹²”, “taraflardan sadece birinin genel işlem şartlarında hukuk seçimi maddesine yer verilmesi¹³” ve “genel işlem şartlarının bireysel anlaşma hükümleriyle çelişmesi¹⁴” halleri

9 Omri, 2004, s. 5.

10 Winship Peter, The Hague Principles, the CISG, and the "Battle of Forms", Seventeenth Biennial Meeting of the International Academy of Commercial and Consumer Law, **Penn State Journal of Law & International Affairs**, Vol. 4, Issue 1, pp. 151-166, December 2015, s. 154; Rühl, 2003, s. 189 ve 190; Stephens, 2007, s. 236.

11 RG. 12.12.2007, 26728.

12 Tekinalp/ Uyanık, 2016, s. 301 ve 302.

13 Nomer Ergin, **Devletler Hususi Hukuku**, Beta Yayınları, Yenilenmiş 22. Bası, Ekim 2017, s. 321.

14 ATAMER Yeşim M., Yeni Türk Borçlar Kanunu Hükümleri Uyarınca Genel İşlem Koşullarının Denetlenmesi - TKHK M. 6 ve TTK M. 55, F. 1, (f) ile Karşılaştırmalı Olarak, **Türk Hukukunda**

üzerinde durulmuş, ancak bahse konu şartların “birbiriyle çatışması” ihtimaline değinilmemiştir.

Çalışmamızda öncelikle mukayeseli hukukta, genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin maddi hukuk düzeyinde getirilen çözümler izah edilecektir. Sorunun milletlerarası özel hukuku ilgilendiren boyutuna ise Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı tarafından 2015 yılında kabul edilen “Milletlerarası Ticari Sözleşmelerde Hukuk Seçimine Dair Lahey İlkeleri¹⁵” (Lahey İlkeleri) kapsamında yer verilecektir. Çalışmanın son kısmında, Türk hukukunda, hukuk seçimine ilişkin genel işlem şartlarının çatışması sorunu açıklanacak ve Lahey İlkelerinin pozitif geçerlilik kazandığı ihtimalde, Türk maddi hukukunda getirilebilecek çözüm alternatiflerinin, milletlerarası özel hukuka etkisi irdelenecektir.

I. MUKAYESELİ HUKUKTA GENEL İŞLEM ŞARTLARININ ÇATIŞMASI SORUNU

A. Genel Olarak

Mukayeseli hukukta sözleşmenin kurulması konusunda kabul edilen klasik teori uyarınca sözleşme, tarafların “öneri” ve “kabul” beyanlarının karşılıklı ve birbirine uygun olmasıyla kurulabilir. Buna göre, pek çok ülkenin hukuk nizamında öneriyi değiştiren irade beyanının, önerinin reddi ve yeni bir öneri niteliğinde olduğu kabul edilmektedir¹⁶. Keza söz konusu hukuk nizamlarında karşı beyanın, öneriyle tali unsurlar bakımından farklılık arz etmesi durumunda kabul niteliği taşıyabileceği, buna karşın esaslı unsurlarda değişiklik içermesi halinde ise bu nitelikten mahrum olduğu değerlendirilmektedir¹⁷. Bu itibarla, izah edilen yaklaşımın genel işlem şartlarının çatışması sorununa uygulanması neticesinde, teorik olarak, taraflar arasında geçerli bir sözleşme kurulmadığı sonucuna ulaşmaktadır¹⁸.

Genel İşlem Şartları Sempozyumu Bildiriler-Tartışmalar, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No. 467, ss. 9-73, 08.04.2011, s. 38-41.

15 Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. Bkz. <https://assets.hcch.net/docs/5da3ed47-f54d-4c43-aaef-5eafc7c1f2a1.pdf> (ET. 06.03.2018).

16 Dannemann Gerhard, The "Battle of the Forms" and the Conflict of Laws, **Lex Mercatoria: Essays on International Commercial Law in Honour of Francis Reynolds**, Edited by Francis D. Rose, pp. 199-218, 2000, s. 200.

17 Kadner Graziano Thomas, Solving the Riddle of Conflicting Choice of Law Clauses in Battle of Forms Situations: The Hague Solution, **Yearbook of Private International Law**, Vol. 14, pp. 71-101, 2013, s. 76 ve dn. 14.

18 Dannemann, 2000, s. 200.

Buna karşılık, mukayeseli hukuk uygulamasında, genel işlem şartlarının gönderilmesi ve sözleşmeden kaynaklanan borçların ifa edilmeye başlanmasıyla birlikte, sözleşmenin kurulduğunun kabul edildiği de görülmektedir¹⁹. Bir diğer ifadeyle yargı mercileri, tarafların edimin ifasına başlamak suretiyle, aralarında bir sözleşmenin var olduğu yönünde müşterek bir irade ortaya koyduklarını değerlendirmekte, bu itibarla çatışan genel işlem şartlarını, sözleşmenin kurulması önünde engel olarak görmemektedir²⁰. Doktrindeki yazarların önemli bir kısmı da²¹, bu yaklaşımla uyumlu biçimde, genel işlem şartlarının çatışması halinde dahi ifasına başlanmış bir sözleşmenin kurulmuş sayılması gerektiği görüşünü taşımaktadır²². Sözelimi *Farnsworth*, tarafların sözleşmeden kaynaklanan borçlarını ifa etmiş olmasının, sözleşmenin varlığını açıkça ortaya koyduğunu²³, *Keating* ise taraflardan her birinin borcu ifa etmeye başlamasıyla birlikte, sözleşmenin kurulmasına ilişkin sorunun çözülmüş olacağını dile getirmiştir²⁴. Benzer şekilde *Dannemann* da genel işlem şartlarının çatışmasının sözleşmenin kurulmasına yönelik engel olarak kabul edilmesi halinde, tarafların aksi istikametteki iradesinin göz ardı edilmiş olacağını savunmuştur²⁵. Netice itibarıyla, gerek uygulama gerekse doktrinde, genel işlem şartlarının çatışması halinde, ifa edilmeye başlanmış bir sözleşmenin kurulmuş sayılması, taraf iradesi ve sözleşme özgürlüğü ilkesine verilen önemin gereği olarak mütalâa edilmektedir. İzahl edilen çerçevede, söz konusu yaklaşımın tabii bir sonucu olarak, kurulduğu kabul edilen sözleşmenin içeriğinin tespit edilmesi amacıyla, genel işlem şartlarının çatışması sorununa ulusal ve uluslararası düzeyde çözüm bulunması gereği hâsıl olmuştur.

B. Maddi Hukukta Öngörülen Çözüm Yöntemleri

Günümüzde bazı uluslararası düzenlemeler ve ticaret hacmi itibarıyla gelişmiş devletlerin uygulamalarında, genel işlem şartlarının

19 Dannemann, 2000, s. 201.

20 Dannemann, 2000, s. 201.

21 Bkz. Farnsworth E. Allan, **Contracts**, Textbook Treatise Series (Aspen Student Treatise), 4th Edition, New York 2004; Keating Daniel, Exploring the Battle of the Forms in Action, Symposium: Empirical Research in Commercial Transactions, **Michigan Law Review**, Vol. 98, No. 8, pp. 2678-2715, August 2000 (Kadner Graziano, 2013, s. 74. dn. 4'ten naklen); Dannemann, 2000.

22 Aksi yönde bir görüş için bkz. McKendrick Ewan, The Battle of the Forms and the Law of Restitution, **Oxford Journal of Legal Studies**, Oxford University Press, Vol. 8, No. 2, pp. 197-221, Summer 1988, s. 207 ve 220.

23 Farnsworth, 2004, Para. 3.21.

24 Keating, 2000, s. 2678 ve 2683.

25 Dannemann, 2000, s. 201.

çatışması sorununun maddi hukuk düzeyindeki çözümüne ilişkin üç temel yöntem geliştirilmiştir. Pek çok ülkede bu çözümler genellikle içtihat hukuku alanında yapılan tespitler üzerine inşa edilmiş iken; Hollanda, Polonya ve bazı Baltık devletlerinde sorunun yasal düzenlemeler çerçevesinde çözüme kavuşturulması tercih edilmiştir. Bunun dışında, UNIDROIT Prensipleri, Avrupa Sözleşme Hukuku Prensipleri ve Avrupa Ortak Satış Hukuku Tüzüğü Teklifinde²⁶ de sorunun çözümüne yönelik düzenlemelere yer verilmiştir²⁷.

1. Son Atış Kuralı (*Last-Shot Rule*)

Genel işlem şartlarının çatışması sorununa maddi hukukta getirilen çözümlerden ilki, özellikle *Anglo-sakson* hukuk sistemini benimseyen devletlerce kabul edilen son atış kuralıdır. Son atış kuralında, sözleşme müzakerelerinde en son atıf yapılan genel işlem şartlarına itibar edilmekte ve bu şartların taraflarca daha önce atıf yapılan genel işlem şartlarına üstünlük taşıdığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede söz konusu kuralın uygulandığı hukuk nizamlarında, sözleşmenin içeriğini en son atıf yapılan genel işlem şartları oluşturmaktadır²⁸. Bununla birlikte doktrinde son atış kuralı, müzakereler sırasında en son hangi tarafın genel işlem şartlarına atıf yapıldığını belirlemenin zor olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir²⁹. Keza bu kuralın, tarafları kendi genel işlem şartlarında ısrarcı davranmaya sevk ettiği ve bu itibarla sözleşmenin kurulmasını güçleştirdiği ifade edilmektedir³⁰. Nitekim söz konusu olumsuz yönleri sebebiyle *Anglo-sakson* hukukunu benimseyen ülkelerin çoğu, süreç içinde kuralın uygulanmasına son vermiş veya bu uygulamayı önemli ölçüde kısıtlamıştır. Buna karşılık son atış kuralı İngiltere’de, hâlen genel işlem şartlarının çatışması sorununa yönelik en temel çözüm aracı olarak uygulanmaya devam etmektedir³¹.

26 Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law. Bkz. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011PC0635> (ET. 01.03.2018).

27 Kadner Graziano, 2013, s. 74.

28 Kadner Graziano, 2013, s. 76.

29 Eiselen Sieg/ Bergenthal Sebastian K., The Battle of Forms: A Comparative Analysis, **The Comparative and International Law Journal of Southern Africa**, Vol. 39, No. 2, pp. 214-240, July 2006, s. 221.

30 Bkz. Steensgaard Kasper, A Comparative View on ‘Battle of the Forms’ under the CISG and in the German and US American Experiences, **Nordic Journal of Commercial Law**, Issue 2015#1, 2015, s. 12; Magnus Ulrich, Last Shot vs. Knock Out - Still Battle over the Battle of Forms Under the CISG, **Commercial Law Challenges in the 21st Century**; Jan Hellner in **Memorium**, Stockholm Centre for Commercial Law Juridiska Institutionen, 2007.

31 Rühl, 2003, s. 191.

İngiliz hukukunda sözleşmenin kurulması için öneri ve kabul beyanının örtüşmesi gerektiği kabul edilmiş, kabul beyanının sarahaten veya zımnen yapılması mümkün kılınmış, öneriye muhatap olan tarafın sözleşmeden kaynaklanan edimi ifa etmesi ise zımni kabul olarak mütalâa edilmiştir. Bu çerçevede İngiliz mahkemelerince, genel işlem şartlarının çatıştığı hallerde, taraflardan birinin edimin ifasına başlaması, yani öneriyi zımnen kabul etmesiyle birlikte sözleşmenin kurulduğuna karar verilmektedir³². Sözgelimi, taraflardan birinin genel işlem şartlarına atıf yaparak sunduğu bir öneriyi, diğer taraf, öneriyle farklı hükümler ihtiva eden kendi genel işlem şartlarına atıf yaparak cevaplamakta, öneride bulunan ise bu cevaba, sözleşmeden kaynaklanan borcunu ifa ederek karşılık vermektedir. Bu halde İngiliz mahkemelerince, taraflar arasında zımni kabul yoluyla geçerli bir sözleşmenin kurulduğu ve son atıf yapılan genel işlem şartlarının sözleşmenin içeriğini oluşturduğu kabul edilmektedir³³.

2. İlk Atış Kuralı (*First-Shot Rule*)

Genel işlem şartlarının çatışması sorununa maddi hukuk düzeyinde getirilen bir diğer çözüm ilk atış kuralıdır. İlk atış kuralı uyarınca, sözleşme müzakerelerinde ilk defa atıf yapılan genel işlem şartlarına itibar edilmekte ve bu şartların taraflarca daha sonra atıf yapılan genel işlem şartlarına üstünlük taşıdığı kabul edilmektedir. Bu çerçevede söz konusu kuralın uygulandığı hukuk sistemlerinde, taraflar arasındaki sözleşmenin içeriğini, bir bütün halinde ilk defa atıf yapılan genel işlem şartları oluşturmaktadır³⁴. Doktrinde ilk atış kuralının, son atış kuralı aksine, tarafları kendi genel işlem şartlarında ısrarcı davranmaya sevk etmediği, bu yönüyle sözleşmenin kurulmasını kolaylaştırdığı ifade edilmektedir³⁵. Buna karşılık, ilk atış kuralına yönelik eleştiriler ise bu kuralın, sözleşmenin kurulmasına ilişkin klasik teoriyle uyumlu olmaması noktasında odaklanmaktadır³⁶. Bu temel eleştiri çerçevesinde ilk atış kuralı, son atış kuralına nispetle daha sınırlı sayıda devlet tarafından kabul edilmiştir³⁷.

Mukayeseli hukukta ilk atış kuralını kısmen benimseyen ülkelerden birisi Hollanda'dır. Hollanda Medeni Kanununun 6:225(3) maddesinde, tarafların öneri ve kabul beyanlarında farklı genel işlem şartlarına atıf

32 Rühl, 2003, s. 193.

33 Kadner Graziano, 2013, s. 75; Rühl, 2003, s. 193.

34 Steensgaard, 2015, s. 6; Kadner Graziano, 2013, s. 77.

35 Dannemann, 2000, s. 202.

36 Steensgaard, 2015, s. 7.

37 Steensgaard, 2015, s. 3.

yapmaları halinde, kural olarak öneri beyanında bulunan tarafın atıf yaptığı genel işlem şartlarının geçerli sayılacağı hükme bağlanmıştır. Maddede ayrıca, karşı tarafın, ilk sunulan genel işlem şartlarını reddettiğini “açıkça” bildirmek kaydıyla, söz konusu şartları etkisiz kılabilmesi de ifade edilmiştir³⁸. Bununla birlikte Hollanda içtihat hukuku alanında ise ilk sunulan genel işlem şartlarına muhatap olan tarafın, bu şartları kendi genel işlem şartlarıyla reddetmesi yeterli görülmemiş, bu anlamda “açıklık” kaydının, ancak reddin “ayrı bir beyanla” yapılması halinde karşılanılmış olacağı ifade edilmiştir³⁹. Bu çerçevede, Hollanda Medeni Kanununun 6:225(3) maddesinde istisnai olarak, açık ret yoluna başvuran tarafın genel işlem şartları ile ilk sunulan genel işlem şartlarının, “tali” unsurlar itibarıyla farklılık arz etmesi halinde “son atış” kuralının; “esaslı” unsurlar itibarıyla farklılık arz etmesi halinde ise “nakavt” kuralının uygulanacağı kabul edilmiştir⁴⁰.

3. Nakavt Kuralı (*Knock-Out Rule*)

Mukayeseli hukukta genel işlem şartlarının çatışması sorununa maddi hukuk düzeyinde getirilen son çözüm nakavt kuralıdır. İlk ve son atış kurallarında olduğu gibi, nakavt kuralı uyarınca da genel işlem şartlarının çatışması, sözleşmenin kurulması önünde bir engel olarak görülmemektedir. Buna karşılık diğer çözüm yöntemlerinden farklı olarak, nakavt kuralı kapsamında sözleşmenin içeriğini sadece, tarafların üzerinde müzakere ettikleri veya birbiriyle çelişmeyen genel işlem şartları oluşturmaktadır. Bir diğer ifadeyle, çelişkili hükümler ihtiva eden genel işlem şartları karşılıklı olarak birbirini devre dışı bırakmakta (nakavt etmekte) ve geçersiz kabul edilmektedir⁴¹. Bu yönüyle nakavt kuralı, taraflar arasında bir sözleşmenin var olduğunu tespit eden ve bu sözleşmenin içeriğinin tarafların üzerinde mutabakat sağladıkları hükümlerle doldurulmasını sağlayan bir çözüm yöntemi ortaya koymaktadır. Doktrinde de nakavt kuralının tarafların sözleşme yapma iradelerini en fazla gözetilen yöntem olduğu ifade edilmektedir⁴². Buna karşılık, tarafların hangi maddeler üzerinde anlaşma sağladıklarını

38 Rühl, 2003, s. 201, 202; Steensgaard, 2015, s. 6.

39 Pohl Toralf, *The "Battle of the Forms" under the 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods: A Comparison with the UNIDROIT Principles, the European Principles and Some Domestic Laws*, University of Cape Town Faculty of Law - School for Advanced Legal Studies Research Dissertation, Cape Town 2005, s. 26; Kadner Graziano, 2013, s. 92.

40 Kadner Graziano, 2013, s. 92.

41 Rühl, 2003, s. 198 ve 199; Dannemann, 2000, s. 203.

42 Dannemann, 2000, s. 203.

veya hangi maddelerin birbiriyle uyumlu olduğunu tespit etmede yaşanabilecek güçlükler, bu kuralın olumsuz yanını oluşturmaktadır⁴³.

Nakavt kuralı, gerek uluslararası düzeyde gerekse muhtelif devletlerin ulusal düzenleme ve uygulamalarında, genel işlem şartlarının çatışması sorununa yönelik en eski ve yaygın çözüm yöntemi olarak benimsenmiştir. Bu çerçevede, UNIDROIT Prensiplerinin 2.1.22⁴⁴, Avrupa Sözleşme Hukuku Prensiplerinin 2:209⁴⁵ ve Avrupa Ortak Satış Hukuku Tüzüğü Teklifinin 39(2)⁴⁶ maddelerinde açıkça, genel işlem şartlarının çatışması halinde, sözleşmenin nakavt kuralı uygulanarak kurulacağı hükme bağlanmıştır⁴⁷. Keza genel işlem şartlarının çatışması sorunu; Polonya Medeni Kanununun 385⁴⁸, Estonya Borçlar Kanununun 40⁴⁹ ve Litvanya Medeni Kanununun 6.179⁵⁰ maddelerinde de nakavt kuralı çerçevesinde çözüme kavuşturulmuştur⁵¹. Bunun yanında, doktrinde bu kuralın; Fransız Temyiz Mahkemesi, Alman Federal Mahkemesi ve Avusturya Yüksek Mahkemesi tarafından verilen kararlarda da benimsendiği ortaya konulmuştur⁵².

II. MİLLETLERARASI ÖZEL HUKUKTA GENEL İŞLEM ŞARTLARININ ÇATIŞMASI SORUNU

A. Sorunun Tespiti

Genel işlem şartlarının çatışması sorununun milletlerarası özel hukuka ilişkin üzerinde en fazla tartışma olan boyutunu, tarafların söz konusu şartlar kapsamında farklı hukuk seçimi maddelerine

43 Dannemann, 2000, s. 203.

44 UNIDROIT Principles, Art. 2.1.22. Bkz. <https://www.unidroit.org/instruments/commercial-contracts/unidroit-principles-2016> (ET. 05.03.2018).

45 The Principles on European Contract Law, Chapter 2: Formation, Article 2:209: Conflicting General Conditions. Bkz. https://www.trans-lex.org/400200/_/pecl/ (ET. 05.03.2018).

46 Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law, Chapter 3 Conclusion of Contract, Article 39 Conflicting Standard Contract Terms. Bkz. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52011PC0635> (ET. 05.03.2018).

47 Hondius E.H./ Mahé Ch, The Battle of Forms: Towards a Uniform Solution, **Journal of Contract Law**, pp. 268-276, 1998, s. 271.

48 Polish Civil Code. Conflict of Forms. Bkz. <https://supertrans2014.files.wordpress.com/2014/06/the-civil-code.pdf> (ET. 05.03.2018).

49 Estonian Law of Obligations Act, Chapter 2 Contract, Division 2 Standard Terms, § 40. Conflicting Standard Terms. Bkz. <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013011/consolide> (ET. 05.03.2018).

50 Civil Code of the Republic of Lithuania, Article 6.179. Conflict of Standard Conditions. Bkz. http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=202088#LinkTarget_10985 (ET. 05.03.2018).

51 Bkz. Kadner Graziano, 2013, s. 78, dn. 22, 23 ve 24.

52 Kadner Graziano, 2013, s. 77.

yer vermiş olmaları teşkil etmektedir⁵³. Bir diğer ifadeyle, sözleşme müzakereleri sırasında atıfta buldukları genel işlem şartlarında farklı hukuk nizamlarını yetkili kılan ve akabinde sözleşmeden kaynaklanan borçlarını ifa etmeye başlayan taraflar, ilerleyen safhada bahse konu sözleşmenin hangi hukuk nizamınca idare edileceği sorunuyla karşı karşıya kalabilmektedir⁵⁴. Belirtilen durumda, tarafların uygulanacak hukuku *forum* devletinin objektif bağlanma kuralları yerine, hukuk seçimi yoluyla belirleme yönünde müşterek bir iradeye sahip olduğu açıktır⁵⁵. Taraf iradesine verilen öneme binaen, uluslararası hukukta, genel işlem şartlarında yer verilen hukuk seçimi maddelerinden birine üstünlük tanınmanın mümkün olup olmadığı sorusuna cevap aranmaktadır. Bununla birlikte, bu sorunun cevaplanabilmesi için “öncelikle” taraflar arasında geçerli bir hukuk seçimi anlaşması olup olmadığı ve bu hususa hangi hukuk nizamı tarafından karar verileceğinin tespit edilmesi gerektiği dile getirilmektedir⁵⁶. Zira mukayeseli hukukta ittifakla, hukuk seçimi anlaşmasının taraflar arasındaki asıl sözleşmeden bağımsız bir anlaşma hüviyeti taşıdığı kabul görmektedir⁵⁷. Bu itibarla, ancak taraflar arasındaki hukuk seçimi anlaşmasını idare edecek hukukun ve bu hukuka göre geçerli bir anlaşmanın varlığının tespiti halinde, bu hukuk nizamının asıl sözleşmeye uygulanacak hukuku ortaya koyabilmesi mümkün görülmektedir. İzah edilen çerçevede, milletlerarası özel hukuk alanında genel işlem şartlarının çatışmasından kaynaklanan sorununun çözümüne ilişkin belirleyici noktayı, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin hangi hukuk nizamınca tespit edileceği hususu oluşturmaktadır.

Uluslararası düzenlemelerde genellikle, sözleşme müzakereleri sırasında taraflardan sadece birinin genel işlem şartlarında

53 Genel işlem şartlarının çatışması sorununun milletlerarası özel hukuka ilişkin bir diğer boyutu ise tarafların bahse konu şartlar ile (tahkim şartı, yetki şartı) farklı yargı mercilerini yetkilendirmiş ve/veya alternatif çözüm yollarını (uzlaşma, arabuluculuk gibi) seçmiş olmalarıdır. Bununla birlikte, temel inceleme konumuzu teşkil eden Lahey İlkelerinde münhasıran "hukuk seçimine ilişkin" genel işlem şartlarının çatışması sorunu düzenlendiğinden, farklı yargı mercilerinin yetkilendirilmiş/alternatif çözüm yollarının seçilmiş olmasından doğan çatışma ihtimali çalışmamızın inceleme kapsamının dışında tutulmuştur.

54 Dannemann, 2000, s. 199.

55 Kadner Graziano, 2013, s. 73.

56 Symeonides Symeon C., The Hague Principles on Choice of Law for International Contracts: Some Preliminary Comments, *American Journal of Comparative Law* 61, pp. 1-29, 2013, s. 17; Stamatiadis Dimitrios K., The Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, *Studia Universitatis Moldaviae*, Nr. 8(98), pp. 262-276, 2016, s. 269; Kadner Graziano, 2013, s. 73.

57 Stamatiadis, 2016, s. 269; Kadner Graziano, 2013, s. 80.

“uygulanacak hukuk” maddesine yer verilmiş olması halinde, hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve geçerliliğinin, söz konusu maddede yer verilen hukuk nizamınca karara bağlanacağı kabul edilmiştir⁵⁸. Sözgelimi, Roma I Tüzüğü'nün 10(1) maddesiyle⁵⁹, sözleşmeden doğan ilişkinin veya sözleşme hükümlerinin varlığı ve maddi geçerliliği, sözleşmenin geçerli olması halinde hangi hukuk uygulanacaksa o hukuka tâbi kılınmıştır. Bu çerçevede hukuk seçimine ilişkin sözleşme hükmünün maddi geçerliliği de bahse konu hukuk nizamı tarafından idare edilecektir⁶⁰. Bunun dışında 15 Haziran 1955 tarihli Uluslararası Satış Sözleşmelerine Uygulanacak Hukuka Dair Lahey Konvansiyonunun⁶¹ 2(3) maddesi de aynı doğrultuda bir düzenleme ihtiva etmektedir. Keza benzer nitelikte hükümlere muhtelif devletlerin milletlerarası özel hukuk düzenlemelerinde de yer verilmiştir⁶².

Öte yandan, taraflarca kullanılan genel işlem şartlarında farklı hukuk nizamlarını yetkili kılan “uygulanacak hukuk” maddelerine yer verilmiş olması halinde ise daha karmaşık bir durum ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu ihtimal bakımından da öncelikle, taraflar arasındaki hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin hangi hukuk nizamınca idare edileceğine karar verilmelidir. Bununla birlikte, gerek Roma I Tüzüğü ve 1955 tarihli Lahey Konvansiyonunda gerekse ulusal milletlerarası özel hukuk düzenlemelerinde, çatışan genel işlem şartları kapsamında, hukuk seçimi anlaşmasının hangi hukuk nizamınca idare edileceğini ortaya koyan bağlayıcı nitelikte kurallara yer verilmemiştir. Uygulamada ise mahkemelerce, hukuk seçimi anlaşmasını idare edecek hukuka ilişkin, *lex fori*'de genel işlem şartlarının çatışması konusunda benimsenen çözüm yönteminin uygulanması tercih edilmektedir⁶³. Ancak doktrinde söz konusu çözüme yönelik önemli eleştiriler

58 Kadner Graziano, 2013, s. 81.

59 Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the Law Applicable to Contractual Obligations (Rome I), Article 10 Consent and Material Validity Bkz. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008R0593&from=EN> (ET. 05.03.2018).

60 Tarman Zeynep Derya, Akdi Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Roma I Tüzüğü, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXV S. 2'den Ayrı Bası, ss. 299-332, 2009, s. 326 ve 327.

61 Convention of 15 June 1955 on the Law Applicable to International Sales of Goods. Bkz. <http://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/11/11-02/law-international-sales.xml> (ET. 05.03.2018). Konvansiyonun orijinal Fransızca metni için bkz. <https://assets.hch.net/docs/44552963-f729-4ed2-b2cd-b286cdd562d7.pdf> (ET. 05.03.2018).

62 Sözgelimi İsviçre Milletlerarası Özel Hukuk Kanununun 116(2) maddesinde, hukuk seçimi şartının taraflarca seçilen hukuk nizamınca idare edileceği hükme bağlanmıştır. Kanunun İngilizce metni için bkz. Federal Act on Private International Law, http://www.andreasbucher-law.ch/images/stories/pil_act_1987_as_from_1_1_2017.pdf (ET. 05.03.2018).

63 Kadner Graziano, 2013, s. 80 ve 81.

getirilmektedir. Bu eleştiriler uyarınca, hukuk seçimi anlaşmasına ilişkin genel işlem şartlarının çatışmasından kaynaklanan sorunun *lex fori*'de benimsenen yöntemle çözümlenmesi, davacıya tek taraflı olarak, sözleşmeye hangi hukuk nizamının uygulanacağını belirleme imkânı verebilecektir⁶⁴. Davacı sözgelimi, ilk atış kuralının uygulanmasını istediğinde Hollanda, son atış kuralının uygulanmasını istediğinde İngiltere, nakavt kuralının uygulanmasını istediğinde ise Fransa, Almanya veya İsviçre mahkemelerine başvurabilecek ve neticede karşı tarafın rızasını almadan uygulanacak hukuku tek taraflı olarak belirleyebilecektir. Bu yönüyle doktrinde ittifakla, *lex fori*'de benimsenen çözüm yönteminin uygulanmasının *forum shopping* riski taşıdığı kabul edilmektedir⁶⁵. Bunun dışında, sözleşmenin kurulduğu an itibarıyla *lex fori*'nin bilinmiyor olmasından kaynaklanan hukuki belirsizlik de taraflar açısından olumsuz bir durum olarak değerlendirmekte⁶⁶, bu çerçevede *forum* devletinin benimsediği çözümün uygulanması halinde, taraf iradesinin bütünüyle göz ardı edilmiş olacağı savunulmaktadır⁶⁷.

İzah edilen olumsuzlukların etkisiyle, 2006 yılı Haziran ayında, ülkemizin de 1955 yılından beri üyesi olduğu⁶⁸ Lahey Milletlerarası Özel Hukuk Konferansı tarafından, milletlerarası ticari sözleşmelerdeki hukuk seçimi konusunda istikrarlı bir yaklaşımın tespiti amacıyla girişimler başlatılmıştır⁶⁹. Konuya ilişkin olarak 2009 yılında bir çalışma grubu, 2012 yılında ise özel komisyon oluşturulmuştur. Yürütülen çalışmalar neticesinde, 19 Mart 2015 tarihinde "Milletlerarası Ticari Sözleşmelerde Hukuk Seçimine Dair Lahey İlkeleri" resmen kabul edilmiştir⁷⁰.

B. Lahey İlkeleri Kapsamında Genel İşlem Şartlarının Çatışması Sorunu

1. Lahey İlkelerinin Amacı, Hukuki Niteliği ve İçeriği

Lahey İlkelerinin temel amacı, milletlerarası ticari sözleşmelerde irade muhtariyeti prensibinin geliştirilmesi ve bu sayede taraflarca seçilen hukuk nizamının uygulama alanının genişletilmesidir. Bu temel

64 Kadner Graziano, 2013, s. 83.

65 Pertegas Marta/ Marshall Brooke Adele, Harmonization Through the Draft Hague Principles on Choice of Law in International Contracts, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 39, Issue 3, pp. 973-1003, 2014, s. 977; Kadner Graziano, 2013, s. 83.

66 Kadner Graziano, 2013, s. 83.

67 Stamatiadis, 2016, s. 269.

68 Bkz. <https://www.hcch.net/en/states/hcch-members/details1/?sid=74> (ET. 13.03.2018).

69 Pertegas/ Marshall, 2014, s. 977.

70 Girsberger Daniel/ Coheny Neil B, Key Features of the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, *Uniform Law Review*, Vol. 22, pp. 316-335, 2017, s. 316 ve 317.

amaç çerçevesinde İlkelerde sadece, taraflarca açık veya zımni olarak hukuk seçimi anlaşması yapılmasına ilişkin kurallar getirilmiş, buna karşılık taraflar arasında böyle bir anlaşmanın bulunmadığı hallerde uygulanacak hukukun tespitine yönelik kaidelere yer verilmemiştir. İlkelerde, tarafların aynı devlette mukim olmamaları ve aralarındaki ilişkinin münhasıran bir devleti ilgilendirmemesi kaydıyla, ticari ve mesleki faaliyetlerine ilişkin sözleşmelerin milletlerarası niteliğe sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede tüketici ve iş sözleşmeleri gibi taraflardan birinin müzakere gücünün diğer tarafa nispetle zayıf olduğu sözleşmeler, İlkelerin uygulama alanı dışında bırakılmıştır⁷¹.

Lahey İlkeleri, milletlerarası ticari sözleşmelerde hukuk seçimi konusunda en iyi devlet uygulamaları esas alınarak hazırlanmış temel prensipleri içeren, her devletin kendi şartlarını dikkate alarak uygun gördüğü ölçüde benimseyebileceği, “bağlayıcı olmayan” ve “tavsiye niteliği taşıyan” bir rehber hüviyetindedir. Nitekim dibacesinde; Lahey İlkelerinin ulusal, bölgesel veya uluslararası hukuk metinlerinde model olarak kullanılabilmesi, ayrıca İlkelere milletlerarası özel hukuk düzenlemelerinin yorumlanması, tamamlanması ya da geliştirilmesi amacıyla başvurulabileceği dile getirilmiştir. Lahey Konferansı, milletlerarası ticari sözleşmelerde irade muhtariyetinin kabul edilmesi ve örnek ülke uygulamalarının geliştirilmesini teminen, İlkelerin mevcut durumda bağlayıcı nitelik taşımamasının daha uygun olacağını değerlendirmiştir. Bununla birlikte, Lahey İlkelerinin ulusal hukuk nizamlarını etkileme potansiyelini de dikkate alan Konferans, ilerleyen aşamada, söz konusu İlkelerden hareketle bağlayıcı nitelikte bir milletlerarası düzenlemenin kabul edilebileceğini de vurgulamıştır. Bu çerçevede Lahey İlkelerinin hukuki niteliği itibarıyla, devletlerin doğrudan uygulamak veya iç hukuklarına aktarmakla yükümlü oldukları bağlayıcı nitelikteki milletlerarası sözleşmelerden farklı olduğu açıkça ortaya konulmuştur⁷².

Lahey İlkeleri, dibace kısmı dışında on iki maddeden oluşmaktadır. Bunun yanında, Lahey Konferansı tarafından, İlkelerin daha iyi anlaşılabilmesini teminen hazırlanan ve her maddenin detaylı açıklamasını içeren Şerh de İlkelerle aynı tarihte kabul edilmiştir. Lahey İlkelerinde, taraflara hukuk seçimi imkânının tanınması gereği, temel

71 Commentary on the Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, **Hague Conference on Private International Law**, 2015, Para. 1.11-1.14. Ayrıca bkz. Stamatiadis, 2016, s. 263-265; Symeonides, 2013, s. 6 ve 7.

72 Commentary, 2015, Para. 1.8, 1.9 ve 1.15. Ayrıca bkz. Girsberger/ Coheny, 2017, s. 317 ve 318; Pertegas/ Marshall, 2014, s. 982 ve 983 ve Stamatiadis, 2016, s. 263.

bir prensip olarak benimsenmiştir (md. 2/1). Bunun dışında, mukayeseli hukukta genel kabul gören; zımni hukuk seçimi⁷³ (md. 4), kısmi hukuk seçimi (md. 2/2), hukuk seçiminde atf kurallarının uygulanmaması (md. 8), seçimin sonradan değiştirilebilir olması (md. 2/3) ve seçilen hukuk nizamı ile taraflar arasındaki hukuki işlem arasında bağlantı olmasına ihtiyaç duyulmaması (md. 2/4) gibi kurallara yer verilmiştir. Ayrıca, ulusal milletlerarası özel hukuk kuralları kapsamında çok fazla ele alınmayan bazı konularda yeni kurallar ihdas edilmiştir. Bu kapsamda, hukuk seçiminin; alacağın temliki sözleşmesinde borçlu, alacaklı ve alacağı devralan kişilerin sorumluluk alanları bakımından uygulanmasına ilişkin kurallar (md. 10) özellikle dikkat çekicidir. Benzer şekilde, mukayeseli hukuktaki genel kabulden farklı olarak, taraflara, devlet dışı yapıların hukuk kurallarını seçme hakkının tanınmış olması (md. 3) uluslararası hukuk doktrininde tartışmalara yol açan⁷⁴ son derece önemli bir yeniliktir. Son olarak, İlkelerde oldukça “karmaşık bir konu” olarak nitelendirilen “genel işlem şartlarının çatışması” sorununa yönelik olarak da kapsamlı bir düzenlemeye (md. 6) yer verilmiştir⁷⁵.

2. Lahey İlkelerinde Öngörülen Çözüm Yöntemleri

Milletlerarası ticari sözleşmelerde hukuk seçimine ilişkin hükümler, Lahey İlkelerinin 5 vd. maddelerinde düzenlenmiştir. İlkelerin 5. maddesinde, taraflarca aksi kararlaştırılmadığı müddetçe, hukuk seçimi anlaşmasının herhangi bir şekil şartına tâbi olmadığı ifade edilmiş, 7. maddesinde, uluslararası düzenlemelerle uyumlu biçimde, söz konusu anlaşmanın taraflar arasındaki asıl sözleşmeden bağımsız olduğu hükme bağlanmıştır. Hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin hangi hukuk nizamı tarafından tespit edileceği hususu ise İlkelerin “Hukuk Seçimi Anlaşması ve Genel İşlem Şartlarının Çatışması” başlıklı 6. maddesinde düzenlenmiştir. Anılan maddede;

73 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neels Jan L./ Fredericks Eesa A, Tacit Choice of Law in the Hague Principles on Choice of Law in International Contracts, *De Jure Law Journal*, Vol. 1, pp. 101-110, Pretoria 2011.

74 Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ralf Michaels, Non-State Law in the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, *Varieties of European Economic Law and Regulation: Liber Amicorum for Hans Micklitz*, Ed. Kai Purnhagen & Peter Rott, 2014; Saumier Genevieve, The Hague Principles and the Choice of Non-State “Rules of Law” to Govern an International Commercial Contract, *Brooklyn Journal of International Law*, Vol. 40, Issue 1, 2014; Kalashyan Marianna A., The Main Characteristics of the Hague Principles, *Journal of Siberian Federal University, Humanities & Social Sciences* 8, pp. 1910-1915, 2016.

75 Commentary, 2015, Para. 1.15-1.19. Ayrıca bkz. Pertegas/ Marshall, 2014, s. 975-979.

"1. Bu maddenin 2. fıkrada hükümü saklı kalmak kaydıyla⁷⁶,

(a) Tarafların hukuk seçimi konusunda anlaşmış anlaşmadıkları hususu, taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamı tarafından belirlenir.

(b) Taraflar, iki farklı hukuk nizamını yetkili kılan genel işlem şartları kullanmışlar ve her iki hukuk nizamında da aynı genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış ise söz konusu üstünlük tanınan genel işlem şartlarında yetkili kılınan hukuk nizamı uygulanır; bahse konu hukuk nizamlarında farklı genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış veya bu hukuk nizamlarından birinde ya da her ikisinde hiçbir genel işlem şartına üstünlük tanınmamış ise taraflar arasında hukuk seçimi yapılmadığı kabul edilir." hükmüne yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere, İlkelerin 6(1)(a) maddesinde genel bir kural konularak, tarafların hukuk seçimi konusunda anlaşmalarının olup olmadığı hususunun taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamınca tespit edileceği ifade edilmiştir⁷⁷. İlkelerin 6(1)(b) maddesinde ise tarafların, uygulanacak hukuka ilişkin farklı hukuk nizamlarını yetkili kılan genel işlem şartları kullanması halinde, 6(1)(a) maddesindeki "kabul edildiği varsayılan hukuk nizamının" nasıl tespit edileceğini gösteren yeni bir kural ihdas edilmiştir. Bu yeni kural marifetiyle, genellikle kanun koyucular tarafından düzenlenmeyen ve mahkemelerce istikrarlı ve öngörülebilir biçimde çözüme kavuşturulmayan bir sorun alanına net çözüm bulmak ve bu sayede irade muhtariyetini en üst seviyeye çıkarmak amaçlanmıştır⁷⁸.

76 Lahey İlkelerinin 6(2) maddesinde "Taraflardan birinin hukuk seçimine muvafakat edip etmediğinin, 1. fıkrada gösterilen hukuk nizamı uyarınca tespiti, somut olay şartları bakımından makul olmadığında, belirtilen husus ilgili tarafın mukim olduğu devletin hukuk nizamınca belirlenir." hükmüne yer verilmiştir. Söz konusu istisna hükmü, şu iki şartın eş zamanlı gerçekleşmesiyle uygulanmaktadır: (a) Taraflardan birinin hukuk seçimine onay verip vermediği hususunda, İlkelerin 6(1)(a) maddesinde öngörülen hukuk nizamı tarafından belirlenmesinin makul olmaması, (b) İstisna hükmünün uygulanmasını talep eden tarafın mukim olduğu devletin hukuku uyarınca, geçerli bir hukuk seçimi anlaşmasının kurulmuş olması. Bu noktada istisna hükmünün uygulanmasına yönelik Şerhte verilen örnek olay, ilgili devlet hukukunda, sözleşmenin kurulması bakımından "susma" davranışına bağlanan sonuca ilişkindir. Buna göre sözgelimi; X devletinde mukim olan A, Y devletinde mukim olan B'ye öneride bulunmuştur. Söz konusu öneride, X devleti hukukunu yetkili kılan bir hukuk seçimi maddesine yer verilmiştir. Bununla birlikte karşı tarafın susması, X devleti hukukunda kabul, Y devleti hukukunda ise ret olarak kabul edilmiştir. B, Y devleti hukukuna dayanarak, hukuk seçimine muvafakat etmediğini ileri sürebilir. Bu noktada mahkeme, somut olayın şartlarına bakarak, X devleti hukuku uyarınca B'nin, hukuk seçimi anlaşmasına muvafakat ettiğine karar vermenin makul olmadığı neticesine ulaştığı takdirde, Y devleti hukukunu tatbik edebilecektir. Bkz. Commentary, 2015, Para. 6.27.

77 Girsberger/ Coheny, 2017, s. 323.

78 Commentary, 2015, Para. 6.1-6.4.

a. Taraflarca Kabul Edildiği Varsayılan Hukuk Nizamının Uygulanması

Lahey İlkelerinin 6(1)(a) maddesinde, taraflar arasında hukuk seçimi konusunda “anlaşma”⁷⁹ olup olmadığının, “taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamınca” tespit edileceği ifade edilmiştir. Roma I Tüzüğü ve 1955 tarihli Lahey Konvansiyonuyla uyum içinde olan bu düzenlemeye göre, söz konusu hukuk nizamınca, taraflar arasında bir hukuk seçiminin varlığı tespit edildiği takdirde, bu hukuk nizamı asıl sözleşmeye de uygulanma kabiliyeti kazanacaktır⁸⁰. Sözgelimi, taraflardan birinin, bir irade bozukluğu haline dayanarak hukuk seçimine ilişkin anlaşmanın geçersiz olduğunu ileri sürmesi halinde, bahse konu halin var olup olmadığı veya tarafların iradesine etki düzeyine, taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamı karar verecektir⁸¹.

İzah edilen kural, taraflarca hukuk seçiminin genel işlem şartları kapsamında yapıldığı bazı durumlarda da uygulanma kabiliyetini haizdir. Şöyle ki; her iki tarafın genel işlem şartlarında “aynı” hukuk nizamının yetkili kılınması veya taraflardan “sadece birinin” genel işlem şartlarında hukuk seçimi maddesine yer verilmesi halleri, İlkelerin 6(1) (a) maddesinin uygulama alanına girmektedir. Belirtilen ihtimallerde “taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamı”, taraflar arasında uygulanacak hukuka ilişkin bir “anlaşma” olup olmadığını tespit edecektir⁸². Keza, söz konusu hukuk nizamınca, belirtilen türde bir anlaşmanın mevcut olduğu tespit edildiği takdirde, seçilen hukuk nizamı “uygulanacak hukuk” vasfıyla asıl sözleşmeyi de idare edecektir⁸³.

b. Hukuk Seçiminin Çatışan Genel İşlem Şartları Kapsamında Yapılması

Milletlerarası ticari sözleşmelerde kullanılan genel işlem şartlarında genellikle hukuk seçimi maddelerine yer verilmekte, ancak bu maddelerde “farklı” devletlerin hukuk nizamları yetkili kılınmaktadır⁸⁴.

79 Lahey İlkelerinin 6(1)(a) maddesinde, hukuk seçiminin “varlığı ve maddi geçerliliği” ibaresinin kullanılmasından bilhassa kaçınılmıştır. Zira farklı devletlerde değişik anlamlara gelebilen söz konusu teknik terimlerin kullanılması, seçilen hukukun tespitini zorlaştırabilecek ve bu itibarla hukuki belirliliği tehlikeye atabilecektir. Bu itibarla, Lahey İlkelerinde “anlaşma” şeklinde teknik olmayan bir tabir kullanılmak suretiyle hukuk seçimine ilişkin tüm ihtimallerin kapsama alınması hedeflenmiştir. Bkz. Commentary, 2015, Para. 6.6.

80 Stamatiadis, 2016, s. 270; Commentary, 2015, Para. 6.5.

81 Commentary, 2015, Para. 6.5 ve 6.7.

82 Pertegas/ Marshall, 2014, s. 993.

83 Commentary, 2015, Para. 6.9.

84 Commentary, 2015, Para. 6.11.

Bir diğer ifadeyle, taraflarca sözleşme müzakereleri sırasında kullanılan genel işlem şartlarının “hukuk seçimi konusunda” çatışması, sıklıkla karşılaşılan bir sorun alanıdır. Yukarıda ifade edildiği gibi, uygulamada, belirtilen sorunun çözümüne ilişkin umumiyetle, *lex fori*'de benimsenen (ilk atış, son atış veya nakavt kuralı gibi) çözüm yöntemi uygulanmaktadır. Buna karşılık belirtilen uygulamanın yol açtığı olumsuzluklar⁸⁵ sebebiyle Lahey İlkelerinde, hukuk seçimine ilişkin genel işlem şartlarının çatışması halinde, *lex fori*'de benimsenen çözüm yerine, “tarafların yetkili kıldıkları hukuk nizamlarında benimsenen çözüm” yöntemlerinin uygulanması esas alınmıştır⁸⁶. Bununla birlikte, yetkili kılınan hukuk nizamlarında, genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin “aynı yöntemin” veya “farklı yöntemlerin” benimsenmiş olması da mümkündür⁸⁷. Sözgelimi; tarafların yetkili kıldığı hukuk nizamlarından her ikisinde son atış kuralı kabul edilmiş olabileceği gibi; taraflardan birinin yetkili kıldığı hukuk nizamında ilk atış, diğerinin yetkili kıldığı hukuk nizamında ise son atış kuralı kabul edilmiş olabilir. Kuşkusuz, hukuk seçimine ilişkin genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümü noktasında, söz konusu kurallardan hangisinin uygulanacağına açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede İlkelerin 6(1)(b) maddesinde, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında, genel işlem şartlarının çatışması sorununa yönelik “aynı yöntemin” ve “farklı yöntemlerin” kabul edilmiş olmasına göre değişen çözümler geliştirilmiştir.

aa.Yetkili Kılınan Hukuk Nizamlarında Aynı Yöntemin Benimsenmesi İhtimali

İlk ihtimal, taraflarca kullanılan genel işlem şartlarında yetkili kılınan her iki hukuk nizamında da hukuk seçimine ilişkin genel işlem şartlarının çatışmasından doğan sorunun, “aynı” yöntemle çözüme kavuşturulmuş olmasıdır. Bu ihtimali düzenleyen İlkelerinin 6(1)(b) maddesinin ilk kısmında “*Taraflar, iki farklı hukuk nizamını yetkili kılan genel işlem şartları kullanmışlar ve her iki hukuk nizamında da aynı genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış ise söz konusu üstünlük tanınan genel işlem şartlarında yetkili kılınan hukuk nizamı uygulanır*” hükmüne yer verilmiştir. Bu çerçevede, anılan maddeyle, hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin, her iki hukuk nizamında da üstünlük tanınan genel işlem şartlarıncı idare edileceği kabul edilmiştir.

85 Bkz. yuk. s. 15.

86 Girsberger/ Coheny, 2017, s. 324.

87 Commentary, 2015, Para. 6.12.

Konunun Şerhte verilen bir örnek üzerinden izah edilmesi faydalı olabilecektir⁸⁸:

Sözleşme taraflarından biri olan A, önerisinde genel işlem şartlarına atıfta bulunmuş ve bu şartlar kapsamında sözleşmeye X devleti hukukunun uygulanacağına ilişkin bir maddeye yer vermiştir. Diğer sözleşme tarafı B'nin kabul beyanında atıfta bulunduğu genel işlem şartlarında ise sözleşmeye Y devleti hukukunun uygulanacağına ilişkin bir madde bulunmaktadır. Bununla birlikte, hem X hem de Y devletin iç hukuk düzenlemelerinde, “genel işlem şartlarının çatışması” halinde, son atıf yapılan genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış, bir diğer ifadeyle “son atış kuralı” benimsenmiştir.

Örnekte, taraflarca yetkili kılınan her iki hukuk nizamı da genel işlem şartlarının çatışması sorununu, aynı genel işlem şartları lehine çözüme kavuşturduğundan, ortada gerçek olmayan bir çatışma (*false conflict*) bulunmaktadır. Bu itibarla, İlkelerin 6(1)(b) maddesinin ilk kısmı çerçevesinde, tarafların, son atıf yapılan genel işlem şartlarında yer alan hukuk seçimi maddesi (Y devleti hukuku) üzerinde ittifak sağladıkları kabul edilecektir. Benzer şekilde, her iki tarafın kendi genel işlem şartlarında “ilk atış” kuralını benimseyen devletleri yetkili kılmaları halinde de aynı çözüm uygulanacak ve fakat bu defa tarafların X devleti hukuku üzerinde anlaşma sağladıkları kabul edilecektir⁸⁹. Bu çerçevede Lahey İlkelerinin 6(1)(b) maddesinin ilk kısmı uyarınca; taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarının, genel işlem şartlarının çatışması sorununa “aynı” çözümü getirmiş olmaları halinde, taraflar arasında bir hukuk seçimi anlaşması bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır⁹⁰.

bb. Yetkili Kılınan Hukuk Nizamlarında Farklı Yöntemlerin Benimsenmesi İhtimali

Taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında, genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin “farklı yöntemlerin” kabul edilmiş olması da muhtemeldir. Sözgelimi, yukarıdaki örnekte genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne yönelik, X ve Y devletlerinin hukuk nizamlarından birinde ilk atış, diğerinde son atış kuralının benimsenmiş olması böyle bir ihtimali konu almaktadır. Taraflar arasında gerçek bir çatışma halini ortaya koyan bu ihtimal, Lahey İlkelerinin 6(1)(b) maddesinin ikinci kısmında düzenlenmiştir. Maddede “*Taraflar, iki farklı hukuk nizamını yetkili kılan genel işlem şartları kullanmışlar ve... bahse konu hukuk nizamlarında farklı genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış*

88 Commentary, 2015, Para. 6.13 ve 6.14

89 Commentary, 2015, Para. 6.14 ve 6.15.

90 Girsberger/ Coheny, 2017, s. 324.

ise... taraflar arasında hukuk seçimi yapılmadığı kabul edilir." hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm uyarınca, ikinci ihtimal bakımından, sözleşme taraflarının genel işlem şartlarında yer verdikleri her iki hukuk seçimi maddesi de devre dışı bırakılacaktır. Neticede uygulanacak hukuk, taraflarca sözleşmede hukuk seçimi yapılmadığında tatbik edilecek kurallarca belirlenecektir. Bu anlamda, İlkelerin 6(1)(b) maddesinin ikinci kısmında, milletlerarası özel hukuk anlamında "nakavt kuralı" benimsendiğini söylemek yanlış olmayacaktır⁹¹. İzah edilen çerçevede, İlkelerin 6(1)(b) maddesinin ikinci kısmı uyarınca; taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarının, genel işlem şartlarının çatışması sorununa "farklı" çözümler getirmiş olmaları halinde, taraflar arasında bir hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı sonucuna ulaşılmaktadır⁹².

cc. Yetkili Kılınan Hukuk Nizamlarının En Az Birinde Nakavt Kuralının Benimsenmesi İhtimali

Lahey İlkeleri kapsamında dikkate alınan üçüncü ihtimal ise taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarından birinin veya her ikisinin, genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin "nakavt kuralı" benimsemesini konu almaktadır. Sözelimi yukarıdaki örnekte genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin olarak, X devleti hukukunda "nakavt kuralı", Y devleti hukukunda ise (ilk atış veya son atış gibi) bir başka kuralın benimsenmiş olması mümkündür. Lahey İlkelerinin 6(1)(b) maddesinin üçüncü kısmında düzenlenen bu ihtimal de gerçek bir çatışma halini ortaya koymaktadır. Maddede "*Taraflar, iki farklı hukuk nizamını yetkili kılan genel işlem şartları kullanmışlar ve... bu hukuk nizamlarından birinde ya da her ikisinde hiçbir genel işlem şartına üstünlük tanınmamış ise taraflar arasında hukuk seçimi yapılmadığı kabul edilir.*" hükmüne yer verilmiştir. Örnekte, yetkili kılınan hukuk nizamlarından en az birinde (X devleti) "nakavt kuralı" benimsendiği için, her iki tarafın genel işlem şartlarında yer verilen hukuk seçimi maddesi de değerlendirme dışında bırakılacak ve neticede taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı sonucuna ulaşılabilecektir. Yukarıda ikinci ihtimalde ifade edildiği gibi, üçüncü ihtimal bakımından da asıl sözleşmeye uygulanacak hukuk, sözleşmede taraflarca hukuk seçimi yapılmadığında tatbik edilecek kurallar çerçevesinde belirlenecektir. Bununla birlikte, Lahey İlkeleri kapsamında söz konusu kurallara yer verilmediği bir kere daha hatırlatılmalıdır⁹³.

91 Commentary, 2015, Para. 6.16 ve 6.17; Neels Jan L., The Role of the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts in Indian and South African Private International Law, *Uniform Law Review*, Vol. 22, pp. 443-451, 2017, s. 447.

92 Girsberger/ Coheny, 2017, s. 324.

93 Commentary, 2015, Para. 6.18 ve 6.19.

dd. Yetkili Kılınan Hukuk Nizamlarında Kural Olmaması İhtimali

Son olarak Lahey İlkelerinde, mukayeseli hukukta bazı devletlerin genel işlem şartlarının çatışması konusunda bir çözüm getirmemiş olmaları ihtimali de dikkate alınmıştır. Bu devletlerin hukuk nizamları bakımından, İlkelerin 6(1)(b) maddesi anlamında, “aynı” veya “farklı” genel işlem şartlarına üstünlük tanınmış olduğundan bahsedilmesi mümkün değildir. Bu itibarla Şerhte, taraflarca bahse konu devletlerin hukuk nizamlarının yetkili kılınması durumunda, “hiçbir genel işlem şartına üstünlük tanınmadığının” kabul edilmesi ve taraflar arasında bir hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı sonucuna ulaşılması öngörülmüştür⁹⁴.

ee. Değerlendirme

Özetle, Lahey İlkelerinin 6(1)(a) maddesinde, sözleşme taraflarının genel işlem şartlarında “aynı” hukuk nizamını yetkili kılmaları veya taraflardan birinin genel işlem şartlarında hukuk seçimi maddesine yer verilmiş olması hallerinde, hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin, “taraflarca kabul edildiği varsayılan hukuk nizamınca” belirleneceği hükme bağlanmıştır. İlkelerin 6(1)(b) maddesinde ise genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin olarak, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında “aynı” ve “farklı” çözüm yöntemlerinin kabul edilmesine göre bir ayırım yapılmıştır. Buna göre, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında “aynı” çözüm yönteminin kabul edilmesi halinde, hukuk seçimi anlaşması, bu yöntem uyarınca tespit edilecek hukuk nizamına tâbi olacaktır. Buna karşılık, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında “farklı” çözüm yöntemlerinin kabul edilmesi veya bu hukuk nizamlarından en az birinde “nakavt kuralının” benimsenmesi halinde ise taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı neticesine ulaşılabilecektir. İlkelerde aynı sonuç, mevzuatında genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin çözüm getirmemiş devletler bakımından da geçerli sayılmıştır.

Netice itibarıyla, Lahey İlkelerinin 6(1)(b) maddesinde uyarınca, taraflar arasında bir hukuk seçimi anlaşmasının varlığının tespit edilebilmesi için, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında (genel işlem şartlarının çatışması konusunda) “müştereke” ilk atış veya son atış kuralının kabul edilmiş olması şarttır. Zira İlkelerin 6(1)(b) maddesinde, aksi tüm ihtimaller bakımından, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle

94 Commentary, 2015, Para. 6.22.

kanımızca Lahey İlkeleri kapsamında getirilen çözüm, hukuk seçimine ilişkin genel işlem şartlarının çatışması konusunda, devletleri uzlaşmaya sevk edebilecek ve nihayet sorunun çözümünde uluslararası bir standart oluşumuna katkı sunabilecek niteliktedir.

C. Türk Hukukunda Hukuk Seçimi Anlaşmasına İlişkin Genel İşlem Şartlarının Çatışması Sorunu

Borçlar hukukuna hâkim olan en önemli ilkelerden biri sözleşme özgürlüğüdür. 6098 sayılı Türk Borçlar Kanununun⁹⁵ 26. maddesinde düzenlenen ve Anayasamızın 48. maddesinde güvence altına alınan bu ilke ile kişilere sözleşmeye konu olabilecek ilişkilerini bizzat düzenleme, ona diledikleri şekli verme ve bu sayede aralarında geçerli olacak hukuk düzenini tayin etme imkânı tanınmaktadır⁹⁶. Borçlar hukukunda tarafların iradesine dayanan bu özgürlük alanı, milletlerarası özel hukukta “hukuk seçimi”, yani “irade muhtariyeti” çerçevesinde ifade edilmektedir⁹⁷. Bir diğer ifadeyle, irade muhtariyeti, maddi hukukta kabul edilen sözleşme özgürlüğü ilkesinin, milletlerarası özel hukuka yansımaları olarak değerlendirilmektedir⁹⁸. Bu çerçevede irade muhtariyeti, milletlerarası özel hukukun konusuna giren belirli alanlarda, taraflara, aralarındaki ilişkinin tâbi olacağı hukuku tayin etme hakkının tanınması olarak tezahür etmektedir⁹⁹. Keza doktrinde irade muhtariyetinin, hukuki güvenlik ve hukuki açıklık ihtiyacını karşılaması dolayısıyla taraf menfaatine de hizmet ettiği kabul edilmektedir¹⁰⁰.

MÖHUK’un 24(1) maddesinde “Sözleşmeden doğan borç ilişkileri tarafların açık olarak seçtikleri hukuka tâbidir. Sözleşme hükümlerinden veya hâlin şartlarından tereddüde yer vermeyecek biçimde anlaşılabilen hukuk seçimi de geçerlidir.” hükmüne yer verilmiştir. Bu hüküm çerçevesinde, Türk milletlerarası özel hukukunda irade muhtariyetinin kabul edildiği

95 RG. 04.02.2011, 27836.

96 Eren Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Yetkin Yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2016, s. 16 ve 17.

97 Aybay Rona/ Daradağan Esra, **Uluslararası Düzeyde Yasalar Çatışması (Kanunlar İhtilafı)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2008, s. 249.

98 Tarman Zeynep Derya, 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) Uyarınca Yabancılık Unsuru Taşıyan Akdi Borç İlişkilerinde Hukuk Seçimi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXVI S. 1’den Ayrı Bası, ss. 143-171, 2010, s. 146. Maddi hukuk alanında kabul edilen sözleşme serbestisi ile milletlerarası özel hukuk alanında taraflara tanınan irade muhtariyeti arasındaki farklar hakkında bilgi için bkz. DOĞAN Vahit, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Savaş Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara, Şubat 2016, s. 363.

99 ÇELİKEL Aysel/ ERDEM Bahadır, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Beta Yayınları, 14. Bası, İstanbul, Mart 2016, s. 337 ve 338.

100 DOĞAN Vahit, **Milletlerarası Özel Hukuk Ders Notları**, Konya 2001, s. 216.

şüpheden uzaktır. Bunun yanında, mukayeseli hukukla uyumlu biçimde, Türk hukukunda hukuk seçimi anlaşmasının, tarafların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini düzenleyen asıl sözleşmeden bağımsız bir akdi ilişki niteliği taşıdığı kabul edilmektedir¹⁰¹. Bu itibarla kural olarak asıl sözleşmenin geçerliliği veya geçersizliğinin, hukuk seçimi anlaşmasına etkili olmadığı değerlendirilmektedir¹⁰². Keza hukuk seçimi anlaşmasının asıl sözleşmeden ayrı olarak veya asıl sözleşmeye bir hüküm konulmak suretiyle yapılması da mümkün görülmektedir.

Hukuk seçimi anlaşmasına ilişkin üzerinde durulması gerekli ilk husus, Türk hukukunda bu anlaşmanın varlığı ve maddi geçerliliğinin hangi hukuka tâbi olacağıdır. Konuya ilişkin olarak öncelikle bahse konu anlaşmanın varlığı ve maddi geçerliliğinin MÖHUK'un 32(1) maddesi çerçevesinde tespit edilip edilemeyeceği incelenmelidir. Anılan maddede "*Sözleşmeden doğan ilişkinin veya bir hükmünün varlığı ve maddî geçerliliği, sözleşmenin geçerli olması hâlinde hangi hukuk uygulanacaksa o hukuka tâbidir.*" hükmüne yer verilmiştir¹⁰³. Doktrinde Bayata Canyaş maddede geçen "*sözleşmeden doğan ilişkinin*" ibaresinin taraflar arasındaki asıl sözleşmenin maddi geçerliliğini konu aldığını, hukuk seçimi anlaşmasının maddi geçerliliğinin bu maddeye dâhil edilip edilmeyeceğinin ise belirsiz olduğunu ifade etmiştir¹⁰⁴. Yazar, hukuk seçimi anlaşmasının asıl sözleşmeden ayrı ve bağımsız bir varlığa sahip olması sebebiyle, inceleme konusu maddede "*sözleşmenin bir hükmünün*" geçerliliğine bağlanan sonucun da hukuk seçimi anlaşmasını kapsamadığını dile getirmiş ve netice itibarıyla MÖHUK'ta hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğine ilişkin hüküm bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır¹⁰⁵. Bununla birlikte Türk milletlerarası özel hukuk doktrininde ağırlıklı biçimde, gerek asıl sözleşme kapsamında gerekse asıl sözleşmeden ayrı olarak yapılan hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin, sözleşme

101 Nomer, 2017, s. 321; Doğan, 2016, s. 337.

102 ŞANLI Cemal/ ESEN Emre/ Ataman-FİĞENMEŞE İnci, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Vedat Kitapçılık, 6. Bası, İstanbul 2018, s. 271; Nomer, 2017, s. 321.

103 MÖHUK'un 32(2) maddesi ise "*Taraflardan birinin davranışına hüküm tanınmanın, uygulanacak hukuka tâbi kılınmasının hakkaniyete uygun olmayacağı hâlin şartlarından anlaşılırsa, irade beyanının varlığına, rızası olmadığını iddia eden tarafın mutad meskeninin bulunduğu ülke hukuku uygulanır.*" hükmünü amirdir. Sözleşmenin geçersiz olduğunu iddia eden tarafı korumak amacıyla getirilen bu hüküm, sözleşmenin kuruluşunun sözleşme statüsüne tâbi tutulması esasının istisnasını oluşturmaktadır. Bkz. Aybay/ Daradağan, 2008, s. 270. Keza aynı içerikteki hükümlere Roma I Tüzüğü'nün 10(2) ve Lahey İlkelerinin 6(2) maddelerinde de yer verilmiştir.

104 Bayata Canyaş Aslı, **AB ve Türk Hukuku Uyarınca Sözleşmeye Uygulanacak Hukuka İlişkin Genel Kural**, Adalet Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, Şubat 2012, s. 84.

105 Bayata Canyaş, 2012, s. 84.

statüsüne (*lex obligationis*) tâbi olduğu kabul edilmiştir¹⁰⁶. İzah edilen çerçevede, MÖHUK'ta konuya ilişkin bir hüküm bulunmasa dahi, Türk hukukunda genel olarak, hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin *lex fori*'ye tâbi tutulması yönündeki görüşün benimsenmediğini¹⁰⁷, bu anlamda Türk hukukunun mukayeseli hukukla uyum içinde olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Türk hukuku bakımından üzerinde durulması gerekli diğer husus, milletlerarası ticari sözleşmelerde kullanılan genel işlem şartlarının hukuk seçimi konusunda çatışması halinde, hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin hangi hukuka tâbi olacağıdır. MÖHUK'ta konuya ilişkin bir hükme yer verilmemiştir. Keza Türk milletlerarası özel hukuk doktrininde de genel işlem şartlarının hukuk seçimine ilişkin çatışması konusunda inceleme yapılmamıştır. Yukarıda ifade edildiği üzere, mukayeseli hukuk uygulamasında, genel işlem şartlarının çatışması halinde, hukuk seçimi anlaşmasını idare edecek hukukun, *lex fori*'de bu konuda benimsenen çözüm yöntemiyle tespit edildiği görülmektedir¹⁰⁸. Buna karşılık, Türk hukuku bakımından hâlihazırda böyle bir çözüme başvurabilmek mümkün değildir. Zira Türk maddi hukukunda genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin bir yöntem veya kural tayin edilmemiştir. Gerçekten de maddi hukukumuzda genel işlem şartlarına ilişkin en kapsamlı düzenleme niteliğindeki Türk Borçlar Kanununun 20 vd. maddelerinde, bu şartların çatışması ihtimalini konu alan bir hüküm bulunmamaktadır. Türk hukukunda, genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin söz konusu hukuki boşluğun hangi yöntemle doldurulması gerektiği, bu anlamda ifasına başlanmış bir sözleşmenin kurulmuş sayılmasının gerekli olup olmadığı gibi maddi hukuk meseleleri, bu çalışmanın inceleme kapsamı dışındadır. Ancak mukayeseli hukuka ilişkin yukarıda açıklanan örneklerden de anlaşılacağı üzere, maddi hukuk düzeyinde benimsenebilecek çözümün, sorunun milletlerarası özel hukuk boyutuna doğrudan etkisi bulunmaktadır. Bu itibarla, Türk maddi hukukunda genel işlem şartlarının çatışması sorununa yönelik getirilebilecek çözüm alternatiflerinin, Lahey İlkeleri ışığında, Türk milletlerarası özel hukukuna muhtemel etkilerinin izah edilmesinde fayda vardır.

106 Tekinalp/ Uyanık, 2016, s. 276 ve 292; Şanlı/ Esen/ Ataman-Figenmeşe, 2018, s. 271; Bayata Canyaş, 2012, s. 81, 84 ve 85.

107 Nomer, 2017, s. 325. Hukuk seçimi anlaşmasının varlığı ve maddi geçerliliğinin aksine, hukuk seçiminin zımni veya kısmi olarak yapılmasının mümkün olup olmadığı ya da farazî hukuk seçimine etki tanınıp tanınmayacağı gibi hususların ise *lex fori*'ye tâbi olduğu kabul edilmektedir (bkz. Bayata Canyaş, 2012, s. 81).

108 Kadner Graziano, 2013, s. 80 ve 81.

Lahey İlkelerinin ülkemiz açısından pozitif geçerlilik kazanması halinde, genel işlem şartlarının çatışması sorununa Türk maddi hukukunda getirilebilecek çözümden, milletlerarası özel hukukun nasıl etkileneceği noktasında üç ayrı ihtimal ortaya çıkabilir:

- (i) Türk maddi hukukunda çözüm bulunmaması ihtimali (mevcut durum): Taraflardan birinin genel işlem şartlarında Türk hukukunu yetkili kıldığı bir sözleşmede, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı tespit edilecek ve uygulanacak hukuk, *forum* devletinin objektif bağlama kurallarına göre belirlenecektir.
- (ii) Türk maddi hukukunda “nakavt” kuralının benimsenmesi ihtimali: Bu ihtimalde de taraflardan birinin genel işlem şartlarında Türk hukukunu yetkili kıldığı bir sözleşmede, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı tespit edilecek ve uygulanacak hukuk yine *forum* devletinin objektif bağlama kuralları uyarınca belirlenecektir. Bu çerçevede ilk iki ihtimal bakımından, Türkiye’de görülen ve Türk mahkemelerinin yetkili olduğu bir dâvada hukukî ihtilâfa ve dolayısıyla hukuk seçimi anlaşmasına uygulanacak hukuk, MÖHUK’un 24(4) maddesi çerçevesinde tespit edilecektir.
- (iii) Türk maddi hukukunda “ilk atış” veya “son atış” kuralının benimsenmesi: Bu ihtimal bakımından, taraflardan birinin genel işlem şartlarında Türk hukukunu yetkili kıldığı bir sözleşmede, bir hukuk seçimi anlaşması olduğunun tespit edilebilmesi, diğer tarafın genel işlem şartlarında yetkili kıldığı yabancı hukuk nizamında da Türk hukukunda benimsenen kuralın aynısının kabul edilmiş olmasına bağlıdır.

Neticede, ihtilâfa ve hukuk seçimi anlaşmasına hangi hukuk nizamının uygulanacağına, somut olayda, tarafların sözleşme müzakereleri sırasındaki davranışlarının, her iki hukuk nizamında müştereken benimsenen kural kapsamında değerlendirilmesiyle karar verilecektir.

Görüldüğü üzere, taraflar arasında bir hukuk seçimi anlaşmasının varlığının tespiti, münhasıran üçüncü ihtimalde mümkün olabilmektedir. Tarafların sözleşme müzakereleri sırasındaki davranışları çerçevesinde, seçilen hukukun Türk hukuku veya yabancı bir hukuk nizamı olması mümkündür. Bu çerçevede, Türk hukukunda genel işlem şartlarının çatışması sorununa ilişkin maddi hukuk düzeyinde getirilecek çözüm, Lahey İlkelerinin ülkemiz açısından

pozitif geçerlilik kazandığı bir ihtimalde, milletlerarası özel hukuk üzerinde doğrudan etki doğuracaktır.

SONUÇ

Günümüzde genel işlem şartları, milletlerarası ticari sözleşme taraflarınca yaygın biçimde kullanılmaktadır. Keza genel işlem şartlarının, özellikle hukuk seçimi konusunda farklı hükümler içermesi, milletlerarası özel hukuk uygulamasında sıklıkla karşılaşılan bir sorun haline gelmiştir. Sorunun çözümü, taraflar açısından uygulanacak hukukun tespitine ilişkin hukuki belirsizliğin azalmasına ve dolayısıyla tarafların hukuki menfaatinin korunmasına yardımcı olmaktadır. Lahey İlkelerinde, mukayeseli hukukta bazı devletlerde farklı yöntemlerle çözümlenen, bazılarında ise hakkında herhangi bir düzenleme yapılmayan bu soruna yönelik olarak uluslararası düzeyde yeknesak bir çözüm üretilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda İlkelerin 6. maddesi, özellikle Şerhte yer verilen açıklamalarla birlikte, sorunun çözümünde uluslararası standart oluşturulmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır¹⁰⁹. Keza İlkeler kapsamında ihdas edilen çözümler, milletlerarası ticari sözleşmelerde hukuk seçimi imkânının artırılması, hukuki belirliliğin sağlanması ve bu suretle milletlerarası özel hukuk alanında irade muhtariyeti prensibinin geliştirilmesi amaçlarına da hizmet etmektedir¹¹⁰. Diğer taraftan Lahey İlkelerinin uygulama kabiliyeti kazanabilmesi için yargı mercilerinin, taraflarca yetkili kılınan hukuk nizamlarında genel işlem şartlarının çatışmasına ilişkin benimsenen kuralları tetkik etmesi şarttır. Bu itibarla Lahey İlkelerinde geliştirilen çözümlerin, devletlerin iç hukuk düzenlemelerinde yer verilen kurallara hâkim olmayı zaruri kılması, söz konusu İlkelerin olumsuz yönünü teşkil etmektedir. Keza, hâlihazırda konuya ilişkin herhangi bir kural benimsemeyen devletlerin fazlalığı dikkate alındığında, bahse konu İlkelerin derhâl uygulanması, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması bulunmadığı yönünde kararlar tesis edilmesine de yol açabilecektir. Bu çerçevede, Lahey İlkelerinde öngörülen amaçlara ulaşılabilmek, ancak, mevcut durumda tavsiye niteliği taşıyan İlkelerin milletlerarası sözleşme hüviyeti kazanması ve süreç içinde bahse konu İlkeler taraf olan devletlerin sayısının artmasıyla mümkün olabilecektir. Türk maddi hukukunda genel işlem

109 Pertegas/ Marshall, 2014, s. 993.

110 Schwartze Andreas, New Trends in Parties' Options to Select the Applicable Law? The Hague Principles on Choice of Law in International Contracts in a Comparative Perspective, *University of St. Thomas Law Journal*, Vol. 12, Issue 1, pp. 87-99, Fall 2015, s. 99; Neels, 2017, s. 447.

şartlarının çatışması sorununun çözümüne ilişkin bir yöntem veya kural tayin edilmiş değildir. Bu sebeple Lahey İlkelerinin pozitif geçerlilik kazanması halinde, mevcut durum itibariyle, taraflar arasında hukuk seçimi anlaşması olmadığı tespit edilecek ve uygulanacak hukuk *forum* devletinin objektif bağlama kurallarına göre belirlenecektir. Keza genel işlem şartlarının çatışması sorununun çözümüne yönelik nakavt kuralının benimsenmesi ihtimalinde de aynı sonuç doğacaktır. Buna karşılık, Türk maddi hukukunda sorunun çözümü bakımından “ilk atış” veya “son atış” kuralının benimsenmesi halinde ise hukuk seçimi anlaşmasının var olup olmadığına, yetkili kılınan diğer hukuk nizamının Türk hukukuyla aynı kuralı kabul edip etmediğine bakılarak karar verilecektir.

KAYNAKLAR

ATAMER Yeşim M., Yeni Türk Borçlar Kanunu Hükümleri Uyarınca Genel İşlem Koşullarının Denetlenmesi - TKHK M. 6 ve TTK M. 55, F. 1, (f) ile Karşılaştırmalı Olarak, **Türk Hukukunda Genel İşlem Şartları Sempozyumu Bildiriler-Tartışmalar**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Yayın No. 467, ss. 9-73, 08.04.2011.

AYBAY Rona/ DARADAĞAN Esra, **Uluslararası Düzeyde Yasalar Çatışması (Kanunlar İhtilafı)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Mayıs 2008.

BAYATA CANYAŞ Aslı, **AB ve Türk Hukuku Uyarınca Sözleşmeye Uygulanacak Hukuka İlişkin Genel Kural**, Adalet Yayınevi, Birinci Baskı, Ankara, Şubat 2012.

COMMENTARY on the Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, **Hague Conference on Private International Law**, 2015.

ÇELİKEL Aysel/ ERDEM Bahadır, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Beta Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, Mart 2016.

DANNEMANN Gerhard, The "Battle of the Forms" and the Conflict of Laws, **Lex Mercatoria: Essays on International Commercial Law in Honour of Francis Reynolds**, Edited by Francis D. Rose, pp. 199-218, 2000.

DOĞAN Vahit, **Milletlerarası Özel Hukuk Ders Notları**, Konya 2001.

DOĞAN Vahit, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Savaş Yayınevi, Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, Ankara, Şubat 2016.

EISELEN Sieg/ BERGENTHAL Sebastian K., The Battle of Forms: A Comparative Analysis, **The Comparative and International Law Journal of Southern Africa**, Vol. 39, No. 2, pp. 214-240, July 2006.

EREN Fikret, **Borçlar Hukuku Genel Hükümler**, Yetkin Yayınları, 20. Baskı, Ankara, 2016.

FARNSWORTH E. Allan, **Contracts**, Textbook Treatise Series (Aspen Student Treatise), 4th Edition, New York 2004 (Kadner Graziano, 2013'ten naklen).

GIRSBERGER Daniel/ COHENY Neil B, Key Features of the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, **Uniform Law Review**, Vol. 22, pp. 316-335, 2017.

HONDIUS E.H./ MAHÉ Ch, The Battle of Forms: Towards a Uniform Solution, **Journal of Contract Law**, pp. 268-276, 1998.

KADNER GRAZIANO Thomas, Solving the Riddle of Conflicting Choice of Law Clauses in Battle of Forms Situations: The Hague Solution, **Yearbook of Private International Law**, Vol. 14, pp. 71-101, 2013.

KALASHYAN Marianna A., The Main Characteristics of the Hague Principles, **Journal of Siberian Federal University**, Humanities & Social Sciences 8, pp. 1910-1915, 2016.

KEATING Daniel, Exploring the Battle of the Forms in Action, Symposium: Empirical Research in Commercial Transactions, **Michigan Law Review**, Vol. 98, No. 8, pp. 2678-2715, August 2000 (Kadner Graziano, 2013'ten naklen).

McKENDRICK Ewan, The Battle of the Forms and the Law of Restitution, **Oxford Journal of Legal Studies**, Oxford University Press, Vol. 8, No. 2, pp. 197-221, Summer 1988.

NEELS Jan L., The Role of the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts in Indian and South African Private International Law, **Uniform Law Review**, Vol. 22, pp. 443-451, 2017.

NEELS Jan L./ Fredericks Eesa A, Tacit Choice of Law in the Hague Principles on Choice of Law in International Contracts, **De Jure Law Journal**, Vol. 1, pp. 101-110, Pretoria 2011.

NOMER Ergin, **Devletler Hususi Hukuku**, Beta Yayınları, Yenilenmiş 22. Bası, Ekim 2017.

OMRI Ben-Shahar, An Ex-Ante View of the Battle of the Forms: Inducing Parties To Draft Reasonable Terms, University of Michigan, **John M. Olin Center For Law & Economics, Law & Economics Working Papers Archive: 2003-2009**, 2004.

PERTEGAS Marta/ MARSHALL Brooke Adele, Harmonization Through the Draft Hague Principles on Choice of Law in International Contracts, **Brooklyn Journal of International Law**, Vol. 39, Issue 3, pp. 973-1003, 2014.

POHL Toralf, **The "Battle of the Forms" under the 1980 United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods: A Comparison with the UNIDROIT Principles, the European Principles and Some Domestic Laws**, University of Cape Town Faculty of Law - School for Advanced Legal Studies Research Dissertation, Cape Town 2005.

RALF Michaels, Non-State Law in the Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, **Varieties of European Economic Law and Regulation: Liber Amicorum for Hans Micklitz**, Ed. Kai Purnhagen & Peter Rott, 2014.

RUHL Giesela, The Battle of the Forms: Comparative and Economic Observations, **U. Pa. J. Int'l Econ. L.** [24:1], pp. 189-224, 2003.

SAUMIER Genevieve, The Hague Principles and the Choice of Non-State "Rules of Law" to Govern an International Commercial Contract, **Brooklyn Journal of International Law**, Vol. 40, Issue 1, 2014.

SCHWARTZE Andreas, New Trends in Parties' Options to Select the Applicable Law? The Hague Principles on Choice of Law in International Contracts in a Comparative Perspective, **University of St. Thomas Law Journal**, Vol. 12, Issue 1, pp. 87-99, Fall 2015.

STAMATIADIS Dimitrios K., The Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts, **Studia Universitatis Moldaviae**, Nr. 8(98), pp. 262-276, 2016.

STEENSGAARD Kasper, A Comparative View on 'Battle of the Forms' under the CISG and in the German and US American Experiences, **Nordic Journal of Commercial Law**, Issue 2015#1, 2015.

MAGNUS Ulrich, Last Shot vs. Knock Out - Still Battle over the Battle of Forms Under the CISG, **Commercial Law Challenges in the 21st Century; Jan Hellner in Memorium**, Stockholm Centre for Commercial Law Juridiska Institutionen, 2007.

STEPHENS Corneill A., Escape From the Battle of the Forms: Keep It Simple, Stupid, 11 **Lewis & Clark Law Review** 233, pp. 233-265, 2007.

SYMEONIDES Symeon C., The Hague Principles on Choice of Law for International Contracts: Some Preliminary Comments, **American Journal of Comparative Law** 61, pp. 1-29, 2013.

ŞANLI Cemal/ Esen Emre/ Ataman-Figenmeşe İnci, **Milletlerarası Özel Hukuk**, Vedat Kitapçılık, 6. Bası, İstanbul 2018.

TARMAN Zeynep Derya, 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkında Kanun (MÖHUK) Uyarınca Yabancılik Unsuru Taşıyan Akdi Borç İlişkilerinde Hukuk Seçimi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXVI S. 1'den Ayrı Bası, ss. 143-171, 2010.

TARMAN Zeynep Derya, Akdi Borç İlişkilerine Uygulanacak Hukuk Hakkındaki Roma I Tüzüğü, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, **Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi**, C. XXV S. 2'den Ayrı Bası, ss. 299-332, 2009.

TEKİNALP Gülören/ UYANIK Ayfer, **Milletlerarası Özel Hukuk Bağlama Kuralları**, Güncelleştirilmiş 12. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2016.

WINSHIP Peter, The Hague Principles, the CISG, and the “Battle of Forms”, Seventeenth Biennial Meeting of the International Academy of Commercial and Consumer Law, **Penn State Journal of Law & International Affairs**, Vol. 4, Issue 1, pp. 151-166, December 2015.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.wipo.int/>

<http://www.jus.uio.no/>

<https://www.riigiteataja.ee/>

<http://www.andreasbucher-law.ch/>

<https://supertrans2014.files.wordpress.com/>

<https://www.hcch.net>

<http://eur-lex.europa.eu/>

<https://www.trans-lex.org/>

<https://www.unidroit.org/>

<http://eur-lex.europa.eu/>

